

UOT: 336.71

JEL: G29

NƏSİBLİ T. A.

Magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

E-mail: tahmasib.nasibli@gmail.com

BANK SİSTEMİNİN LİKVIDLİYİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycan bank sektorunda fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının üzləşdikləri likvidlik problemləri ilə mübarizənin gücləndirilməsi.

Tədqiqatın metodu: Müqayisəli təhlil

Tədqiqatın nəticələri: Bankların likvidlik üzrə daha ehtiyatlı yanaşma göstərmələri, bunun üçün etməli olduqları tədbirlər qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda, bu sahədə qanunvericiliyə bir sıra dəyişikliklərin edilməsinin məqsədəuyğun olması irəli sürülüb.

Açar sözlər: bank sektoru, likvidlik, aktivlər, öhdəliklər.

GİRİŞ

18 oktyabr 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikasında bir çox sahələrdə quruculuq işləri aparıldığı kimi bank sektorunda da bir sıra yeniliklər gözə çarpmaya başlamışdır. Hələ ötən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında keçmiş SSRİ-nin subyekti olan ölkəmizdə bir sıra kommersiya banklarının yaradılmasına start verilmişdir. Əlbəttə, müstəqilliyimiz bərpa edildikdən sonra bu proses geniş vüsət almağa başlamışdır. Ötən 28 il ərzində bir sıra banklar fəaliyyətə başlamış və milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinə təsir göstərmişlər. Əksəriyyətə məlum olduğu kimi əgər iqtisadiyyatı bir insan orqanizmi kimi təsəvvür etsək, bank onun qandamar sistemini təşkil edir. Banklar insanların pula əlçatanlığını təmin etməkdə aparıcı rol oynayırlar. Belə ki, daşınmaz əmlak bazarında mənzil alqı-satqı proseslərində, insanların şəxsi tələbatlarından yaranan bəzi əşyaların alınmasında, xüsusilə bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında pay sahibi olan sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsində onlar önəmli rol oynayırlar. Likvidlik bank terminləri arasında əsas anlayışlardan biri hesab olunur. Çünki, bu məsələdə yüksək səviyyədə həssas yanaşma tələb olunur. Bank nə qədər çox likvid vəsaitə sahib olsa, bir o qədər öhdəliklərini qarşılayar və daha etibarlı fəaliyyət göstərə bilər. Son 4 ildə baş verən hadisələr ölkədə iqtisadi böhranın yaranmasına səbəb olmuş və nəticədə bundan ən çox ziyan

çəkən banklar olmuşdur. ABŞ dolları valyutası ilə verilən kreditlərin problemli aktivlərə çevrilməsi, bu vəziyyətin banklarla müştərilər arasında mübahisəli məsələləri ortaya çıxartması, likvidlik problemi ilə üzləşən bir çox bankın ləğv olunması və s. bu kimi hallar bank sektorundakı problemlərin aktual mövzuya dönməsinə səbəb olmuşdur. Bankların fəaliyyətində ən önəmli göstərici likvidlikdir. Ona görə də, bu mövzu indiki dövrdə ən aktual məsələlərdən biridir və onun geniş şəkildə araşdırılması vacibdir.

Bank likvidliyinin nəzəri əsasları

Likvidlik – banka məxsus olan balans və balansarxası öhdəlikləri yerinə yetirmək, cəlb olunmuş vəsait mənbələri üzrə baş vermiş və ya effektiv şəkildə gözlənilən dəyişiklikləri tənzimləmək, eləcə də əlavə xərclər etmədən aktivlərin planlaşdırılmış cəhətdən artımını maliyyələşdirmək qabiliyyətidir. Likvidlik riski – planlaşdırılmış və gözlənilməyən öhdəliklərin vaxtında və effektiv yerinə yetirilə bilməməsi, əlavə likvid vəsaitin əldə edilməsi, həmçinin bankın aktivlərinin minimal zərərlə dərhal satılması üzrə imkanların azalması riskidir. Eyni zamanda, hər bir bankın öz kreditörləri, əmanətçiləri və digər müştəriləri qarşısında öhdəliklərini vaxtında və itki olmadan yerinə yetirmək qabiliyyətidir. Likvidlik (latın sözü – liquidity) termini sözün hərfi mənasında götürülsə, realizasiyanın, maddi dəyərlərin nağd pul vəsaitlərinə

çevrilməsi prosesinin tezliyi, asanlıqı deməkdir. Anlayışın meydana gəlməsi tarixini XIX əsrin sonlarına aid etsələr də, iqtisadçılar bu məsələ ilə bağlı marağı daha erkən ifadə etməyə başlamış və bu, məhz bank konteksti ətrafında xatırlanmışdır. Belə ki, görkəmli iqtisadçı alim A.Smit sabit olan bankı daima bir tərəfdən sızan, amma eyni zamanda başqa tərəfdən suyun daxil olduğu hovuzla bənzərdi. Məhz bundan dolayı hovuzda su xüsusi qayğı olmadan eyni səviyyədə qalır. Bu metaforik tərif olub, müasir şərhərdən uzaq olsa da, problemin mahiyyətini əks etdirir. Etibarlı bank öz fəaliyyətini müsbət istiqamətdə təmin etmək üçün daima ehtiyatları ilə onların istifadəsi arasında müəyyən mütənəsbiliyi qoruyub saxlamağa məcburdur.

Maliyyə kateqoriyası kimi ödəmə, likvidlik, pula çevrilmə qabiliyyəti əvvəllər sərf edilmiş dəyəri vaxtlı-vaxtında geri vermək qabiliyyətidir.

Öhdəliklərin icrasını təmin etmək üçün bank bir sıra likvid aktivlərdən istifadə edir: Kassa ilə müxbir hesablarda pul qalıqları formasında ifadə edilmiş nağd pul; təcili şəkildə nağd pula dəyişdirilə bilən aktivlər; zərurət yarandıqda banklararası bazardan götürülə biləcək banklararası kreditlər və digər cəlb olunmuş vəsaitlər – depozit sertifikatları ilə bank veksellərinin buraxılışı.

Azərbaycanda bank likvidliyinin tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti

Azərbaycanda bank likvidliyi müvafiq sektorun dövlət tənzimlənməsi üzrə əsas sənəd rolunu oynayan AR Qanunu ilə, dövlətin pul-kredit siyasətini həyata keçirən Mərkəzi Bankın qəbul etdiyi bankların likvidliyinin idarə edilməsi üzrə təsdiq olunmuş Qaydalar kimi normativ-hüquqi sənədlərlə tənzimlənir.

“Banklar haqqında” AR Qanununun prudensial normativ və tələbləri ilə bağlı bəhs olunan 34-cü maddəsinin ikinci bəndinə əsasən, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının bankların və xarici bankların yerli filiallarının maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədilə müəyyən etdiyi müvafiq əsaslardan biri likvidlik göstəriciləridir. Qanunun bank lisenziyasının və ya icazənin bankın öz müraciəti ilə ləğvindən danışılan 17-ci maddəsinin üçüncü bəndində müvafiq icraatın baş

verməsi üçün bankın ləğvetmə planının, ödəniş qabiliyyətinin, habelə bank lisenziyası ləğv edildikdən sonra mövcud öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün yetərli sayda likvid vəsaiti olması hallarında müvafiq orqan müraciətə dair qərar qəbul edir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ləğvetmə prosesinə start verilməsi müvafiq komponentlər olmadan qeyri-mümkündür. Əgər müvafiq hal tənzimlənməzsə, ləğv üçün müraciət edən bankların müştərilərinin maliyyə itkiləri baş verər və istehlakçı hüquqları pozular. Bankların etibarlı fəaliyyətinə dair tələblərin müəyyən olunduğu maddənin ikinci bəndində bankların məcmu kapitalını və likvid ehtiyatlarını müntəzəm olaraq müəyyən olunmuş səviyyədə saxlaması, öz öhdəliklərini yerinə yetirmək və zərərə yol verməmək üçün aktivlərin qiymətdən düşməsi əleyhinə zəruri tədbirlər görməsi, mühasibat sənədlərini və digər zəruri sənədləri qanunvericiliyin müəyyən etdiyi səviyyədə tərtib etməsi, bankın fəaliyyətinə nəzarət mexanizmlərini formalaşdırması və onları tətbiq etməsi, zərərin yaranması riskini maksimal şəkildə azaltmaq məqsədi ilə aktivlərin diversifikasiyasını (bölüşdürülməsini) təmin etməsi tələb olunur. Sadalanan məsələlər bankların güvənverici əsaslarla fəaliyyətlərinə töhfə verir. Ödəmə qabiliyyətini itirmiş banka müvəqqəti inzibatçı (əsasən, İdarə Heyətinin sədri) təyin edilməsindən bəhs edilən maddə üzrə birinci bəndin ikinci hissəsində könüllü restrukturalaşdırma halları istisna olmaqla, bankın hər hansı öhdəliyi üzrə ödənişlərin icrasını təmin edə bilməməsi və ya icra müddəti bitməkdə olan öhdəliklərinin icrası üçün yetərli miqdarda likvid vəsaitə malik olmaması halı müvəqqəti inzibatçının təyin edilməsilə nəticələnir. Müəyyən müddətə xidmət göstərən müvafiq səlahiyyətli şəxs çətin duruma düşmüş bankın daha optimal yollarla kritik vəziyyətdən çıxmasına yardımçı olur. Müvəqqəti inzibatçının bankın idarə edilməsi ilə bağlı səlahiyyətlərinin müəyyən edildiyi maddədə bankın maliyyə durumunun yaxşılaşdırılması, itirilmiş kapitalının bərpası və likvidliyinin təmin olunması kimi vəzifələrin həyata keçirilməsinə görə müvafiq vəzifəli şəxsə bir sıra səlahiyyətlər verilir.

Ölkədə bank likvidliyinin tənzimlənməsinin əsasını təşkil edən digər normativ-hüquqi sənəd bankların likvidliyinin idarə edilməsi üzrə təsdiq olunmuş Qaydalardır. Onun 1.2. bəndinə əsasən, müvafiq sənəd Azərbaycan Respublikasında fəaliyyətdə olan kommersiya banklarının, həmçinin xarici bankların yerli filiallarının da likvidlik riski və likvidliyin idarə edilməsi ilə bağlı bankların daxili siyasət, qayda və prosedurlarına dair minimum tələbləri müəyyən edir. Hər bir bank fəaliyyətinin özünəməxsusluğuna və əməliyyatlarının həcminə müvafiq olaraq likvidlik riskinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi siyasətini, müvafiq bankdaxili qayda və prosedurları lazımi qaydada işləyib hazırlamalıdır. Bu səbəbdən bankların müvafiq məsələləri ciddi nəzərə alması məqsədəuyğundur. Siyasət, qayda və prosedurların ərsəyə gəlməsi zamanı likvidliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən kredit, bazar, əməliyyat və başqa risklər də nəzərə alınmalıdır. Likvidliyin idarə olunması ilə bağlı bankın müəyyən etdiyi siyasət, daxili qayda və prosedurlar İdarə Heyəti tərəfindən müvafiq komitələrin iştirakı ilə hazırlanmalı və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Bankın təsdiq olunmuş siyasət, qayda və prosedurları sənədləşdirilməli, müvafiq struktur bölmələrin və əməkdaşların nəzərlərinə çatdırılmalıdır. Eləcə də, bunlar ildə ən azı bir dəfədən az olmayaraq yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

Bunlardan savayı likvidliyin təhlil edilməsi üçün ödəniş müddətlərinin bölgüsü və likvidlik “qəpi” anlayışları da vardır. Belə ki, birinci ödəniş müddəti eyni dövrə təsadüf edən aktiv və öhdəliklərin bölgüsü, sonuncu isə eyni ödəniş müddətinə düşən aktiv və öhdəliklərin fərqidir. “Qəp” anlayışı ingiliscədə “Gap” olan boşluq mənasını verir. Yəni, aktivlərin məbləği öhdəliklərin məbləğindən çox və ya az olduqda müvafiq olaraq müsbət və ya mənfi likvidlik “qəpi” yaranır. Bu vəziyyəti bankın balans hesabatında əks olunan göstəricilərə əsasən müəyyən etmək mümkündür. Effektiv likvidlik planlaşdırılmasının məqsədi bütün vaxtlarda müsbət likvidlik “qəp”ini artırmaqdır. Likvidlik “qəp”i öz təbiətinə görə çox

dəyişkəndir. O, hər əməliyyat günü depozitlərə, xüsusilə cəlb olunmuş vəsaitlərin geri qaytarılmasına görə dəyişikliklərə məruz qalır. Likvidlik “qəp”i mütəmadi olaraq bankın risk profilinə nəzər salmağı təmin edir. Özünəməxsus cəhətlərinə rəğmən qısamüddətli alət kimi likvidlik “qəp”i analizi ümumən analiz ssenariləri və stress-testlər üçün bazis rolunu oynayır. Likvidlik “qəp”i üzrə risk ödəmə və nağd pul axını uyğunsuzluqlarından istifadənin təsiri ilə yalnız aktiv və öhdəliklərin ödəmə tarixlərini deyil, eləcə də erkən kredit ödənişlərinin yoxlanılmasının aralıq pul axını mövqeyini nəzərə alaraq (məsələn, kredit xətlərinin gözlənilməz istifadəsi) təsirini göstərir. Banklar bunu necə edir? İlk mərhələdə əsas vəzifə istifadə olunan vaxt intervalının uzunluğunu və sayını müəyyənləşdirməkdir. Növbəti mərhələdə isə həm normal, həm də stress vəziyyətlərini nəzərə alaraq aktiv və öhdəliklərin ödəmələrini müəyyən etməkdir. Sonuncu mərhələdə isə hər aktiv və öhdəliyi uyğun vaxt boşluğuna qoymaq lazımdır. Analizin məqsədi bankın gələcək strategiyasını faktiki və proqnozlaşdırılmış şərtlərə, eləcə də likvidlik “qəp”inin təbiətinə və ölçüsünə uyğunlaşdırmaqla disbalansları aradan qaldırmaqdır.

Qaydalarda ani likvidliklə bağlı normativ (əmsal) barəsində bildirilir ki, hər bir bank yüksək likvidliliyə malik aktivlərin orta gündəlik qiymətinin yüksək likvidli (cari) olan öhdəliklərin orta gündəlik məbləğinə nisbəti əmsalını ən azı 30% səviyyəsində saxlamalıdır. Bu əmsal bir ticarət günü ərzində cari öhdəlikləri əhatə etmək üçün tələb olunan yüksək likvidli aktivlərin minimum miqdarını təsvir edir. Ukrayna təcrübəsində Azərbaycanla müqayisədə müvafiq əmsalın minimum dəyərinin ən azı 20% həcmində olması müəyyənləşdirilmişdir.

Cari öhdəliklər kimi təsnifləşdirilmiş ödəniş müddəti 8 gündən 30 günə qədər olan öhdəliklər, eləcə də, bankın buraxdığı qiymətli kağızlar bankın ani likvidlik əmsalının hesablanması üzrə nəzərə alınmır.

Bankın kreditor və depozitorları (Mərkəzi Banka və başqa banklara olan bütün borclar daxil olmaqla) qarşısında vaxtı keçmiş öhdəlikləri mövcud olduğu hallarda, ani likvidlik

normativinə əməl etməsindən asılı olmayaraq, ani likvidlik üzrə normativ pozulmuş hesab olunur.

Likvidlik mövqeyinin və likvid vəsaitlərə tələbatın likvidlik riskinin profilindən asılı olaraq qiymətləndirilməsi, ətraflı təhlili, habelə təhlil nəticələrinin rəhbərliyə təqdim olunması üzrə banklar tərəfindən prosedurlar müəyyən olunmalıdır. Bank likvidlik təhlili üçün Qaydalarda müəyyən olunmuş normativ və limitlərdən savayı bir sıra likvidlik əmsallarından istifadə edə bilər:

➤ Aktivlərin yüksək likvidli hissəsinin ümumi aktivlərin məbləğinə olan nisbəti.

➤ Cari aktivlərin cari öhdəliklərə olan nisbəti (cari likvidlik əmsalı). Cari aktivlərə həmçinin, ödəniş müddəti 30 gün, yaxud bunadək olan aktivlər daxildir. Bu əmsal bir təqvim ayı ərzində öhdəliklərin cari həcmi təmin etmək üçün bank aktivlərinin minimum tələb olunan miqdarını təsvir edir.

➤ Cari öhdəliklərin aktivlərin ümumi məbləğinə olan nisbəti. Əmsal aktivlərin qısamüddətli öhdəliklərlə maliyyələşdirilməsi səviyyəsini ölçür. Rəqəmin yüksək olması bankın sabit olmayan maliyyələşmə mənbələrindən xeyli dərəcədə asılı olmasını göstərir. Bu əmsal cari öhdəliklər hesabına maliyyələşdirilən ümumi aktivlərin faizini əks etdirir. Cari öhdəliklərin səviyyəsində baş verən hər hansı dəyişiklik əmsalı həm artırır, həm də azalda bilər. Əgər artım baş verərsə, faydalılıq artacaq. Artım səbəbi faktiki olaraq aldadıcıdır, ona görə ki, qısamüddətli maliyyə mənbəyi olan cari öhdəliklər uzunmüddətli maliyyə mənbələri azaldıqca artacaq. Qısamüddətli maliyyə mənbələri uzunmüddətlilərə nisbətən daha az bahalıdır, beləliklə bu qısamüddətli maliyyə mənbələrini uzunmüddətli mənbələrlə əvəzləmək anlamına gəlir. Nəticədə xərclərdə azalma və gəlirlilik səviyyəsində müvafiq artım baş verəcəkdir. Bu artım eyni zamanda riski də artıracaq. Əmsalda baş verən azalma isə gəlirlilik səviyyəsini aşağı saldığı kimi riskə də eyni təsiri göstərir, lakin xərclər artır.

➤ Cari öhdəliklərin ümumi öhdəliklərin məbləğinə olan nisbəti. Əmsal ilk problemlər yarandığı zaman bankı tərk etməsi ehtimal olunan vəsaitləri qiymətləndirir. Əgər bankda

iri məbləğdə cari öhdəliklər mövcuddursa, bank daha ciddi şəkildə fəvqəladə likvidlik planı hazırlamalıdır.

➤ Kreditlərin depozitlərə olan nisbəti. Əmsalda kreditlərə banklararası kreditlər istisna olmaq şərtilə başqa müştərilərə verilmiş xalis kreditlər (zərərin ödənilməsi məqsədilə yaradılmış məqsədli ehtiyatlar çıxılmaqla), depozitlərə isə bankların depozitləri istisna olmaqla bankda olan müştərilərin depozitləri aiddir. Bu əmsal bank hesabına kredit portfelinin maliyyələşdirilməsi üzrə səviyyəni qiymətləndirir. Əmsalın artımı bankın daha çox sabit olmayan maliyyələşmə mənbələrinə üstünlük verdiyini göstərir (Məsələn, qısamüddətli borclar).

➤ Girov qoyulmuş qiymətli kağızların ümumi qiymətli kağızlara olan nisbəti. Əmsal likvidliyə olan tələbatı ödəmək məqsədilə istifadə edilə bilməyən, yəni girov qoyulmuş qiymətli kağızların faiz ilə ifadəsini göstərir.

➤ Yerli maliyyə bazarlarından cəlb edilmiş vəsaitlərin cəminin xarici bazarlardan cəlb olunan vəsaitlərin cəminə olan nisbəti. Əmsal bank tərəfindən yerli və xarici bazarlardan cəlb olunmuş vəsaitlərin cəmləşməsinin tənzimlənməsi məqsədilə nəzərdə tutulur.

➤ Tələbli depozitlərin və banklara məxsus müxbir hesabların sabit qalıqlarının cəminin ümumi öhdəliklərin məbləğinə nisbəti. Əmsal tələbli depozitlərlə müxbir hesabların sabit qalıq məbləğlərinin öhdəliklərin hansı hissəsini təşkil etdiyini müəyyən edir. Sabit qalıq dedikdə bir il müddətində hesabda sabit qalan və hesabdən götürülməyən məbləğ başa düşülür.

Bank likvidliyinin tənzimlənməsi: Beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanda təkmilləşmə istiqamətləri

Türkiyədə bank sektorunun fəaliyyətinin əsaslarını özündə birləşdirən "Bankacılıq Kanunu" adlı qanunvericilik sənədi 19 oktyabr 2005-ci ildə qəbul olunmuşdur. Bu qanunun 46-cı maddəsinə görə banklar Türkiyə Mərkəzi Bankının rəyi alınmaq şərtilə İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən ediləcək prosedur və prinsiplərə əsasən, minimum likvidlik səviyyəsini qoruyub saxlamaq və hesabat vermək məcburiyyətindədir. 107-ci maddəsinə əsasən, qiymətli kağız, səhmlərinin əksəriyyəti və ya

bütün hissəsi ötürülən bankın likvidlik ehtiyacını qarşılamaq üçün depozit qoymaq səlahiyyəti vardır. 2008-ci ildə baş vermiş dünya böhranından sonra iri maliyyə qurumlarının müflis olması likvidlik riskinin idarə edilməsinin önəmini artırmışdır. Bank sektoru və bank səhmlərinin qiymətləndirilməsində likvidlik göstəriciləri hal-hazırkı dövrdə diqqət mərkəzindədir. Türk bank sektorunda likvidlik riskinin idarə edilməsi ilə bağlı çox az araşdırma aparılmışdır. Deep və Schaefer (2004) metodologiyasının istifadə olunduğu Panel məlumatları analizi nəticəsində türk bank sektorunda likvidliyin idarə edilməsinə təsir edən amillərin aktivlərin mənfəətliliyi əmsalı, depozitlərin toplam passivlərə nisbəti əmsalı, faiz gəlirlərinin faiz xərclərinə nisbəti əmsalı, xüsusi istiqrazların emissiyası, inflyasiya, işsizlik, ABŞ dollarının məzənnəsi və ÜDM-sinin olduğu aşkar olunmuşdur.

Likvidlik idarəetməsi mövzusunda maliyyə institutlarının daha ciddi olmaları zərurəti beynəlxalq bazarlarda baş verən 2008-ci il qlobal böhranından və bankların iflasından sonra daha yaxşı anlaşılmağa başlanmışdır. 2007-ci ildə ABŞ mənzil bazarlarında başlayan böhran, 2008-ci ildə nəzarət edilə bilinməyən likvidlik böhranı mərhələsinə keçmişdir. Likvidlik böhranı sistematik xarakter daşıdığından bütün dünya bazarlarını təsiri altına almışdır.

2000-ci ildə Türkiyənin aparıcı banklarından olmuş Demirbank aktivlərinin böyük bir qismini uzunmüddətli xəzinə hesabları ilə yaratdığına görə qısa müddətdə likvid aktiv tapa bilməmiş və müflis olmaq məcburiyyətində qalmışdır.

Bazel III qaydaları ilə müəyyən olunmuş likvidliyin örtülməsi əmsalı, yüksək keyfiyyətli likvid aktivlərin nağd axınlara bölünməsi ilə hesablanır. Müvafiq əmsalın hesablanması müddətində yüksək keyfiyyətli likvid aktiv olaraq dəyəri asanlıqla ölçülə bilən, bazarı olan və asanlıqla nağda çevrilə bilən aktivlər diqqət mərkəzindədir. Yüksək keyfiyyətli aktivlər də birinci və ikinci keyfiyyətli likvid aktivlər olmaqla iki kateqoriyaya bölünür. Birinci keyfiyyətli likvid aktivlərə kassa, effektiv depozitlər, satın alınan çeklər və b. aktivlər aiddir.

İkinci keyfiyyətli likvid aktivlər isə girov təminatlı qiymətli kağızlar, səhmlər kimi birinci qrupdakılar qədər likvid olmasa da asanlıqla nağda çevrilə bilən aktivlərdir. Müvafiq əmsalın hesablanmasındakı əsas məqsəd bankların likvidlik səviyyəsinin müəyyən olunmasıdır. Bunun sayəsində, bankların nə dərəcədə likvidlik riski ilə qarşı-qarşıya olduqları bilinəcəkdir. Bunun periodik olaraq aparılması ilə bankın likvidlik durumu mütəmadi olaraq təqib edilir və ola biləcək hər hansı problemin tez müəyyən edilərək lazımi tədbirlərin görülməsi mümkün ola biləcəkdir.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankının (bundan sonra – TCMB) 2 iyun 2016-cı il tarixində verdiyi bəyanata görə türk lirəsi ilə bağlı likvidlik siyasəti və aparılan sadələşmə addımları çərçivəsində 3 iyundan etibarən həftəlik olaraq fond səhmlərinin həftənin günləri üzrə bərabər bölüşdürülməyini bildirmişdir. Daha ətraflı açıqlama belə idi ki, 18 avqust 2015-ci il tarixində bəyan olunan “Qlobal valyuta siyasətlərinin normallaşması müddətində Yol Xəritəsi” çərçivəsində likvidlik siyasətində proqnozvermə qabiliyyətini artırmaq və bankların likvidlik siyasətlərini daha effektiv həyata keçirmələri məqsədilə 3 iyun 2016-cı il tarixindən etibarən miqdar tenderi metodu ilə həyata keçirilən bir həftəlik repo əməliyyatlarına uyğun olaraq günlük tender məbləğinin müəyyən edilməsində fond səhmlərinin həftənin günləri üzrə bərabər bölüşdürülməsi hədəf kimi götürülmüşdür.

TCMB-nin türk bank sektorunda atdığı önəmli addımlardan biri kimi onu qeyd etmək olar ki, 13 avqust 2018-ci il tarixində ictimaiyyətə verilən bəyanata əsasən, valyuta bazarlarındakı tərəddüdlər və türk lirəsindəki dəyər itkilərinin qarşısını almaq üçün bir sıra qabaqlayıcı paket irəli sürüldü. Maliyyə bazarları ilə əlaqədar mətbuata açıqlamasında TCMB banklara ehtiyacları olduğu səviyyədə onları likvid vəsaitlə təmin edəcəyini bildirdi.

Azərbaycanın şimal qonşusu olan Rusiya Federasiyasında bank likvidliyi ilə bağlı bir sıra yanaşmalar mövcuddur. Bank likvidliyinin idarə olunması və valyuta bazarı dərəcələri pul-kredit siyasətinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Ümumiyyətlə, bank likvidliyinin

idarə olunması Rusiya Federasiyasının mərkəzi bankı olan Rusiya Bankının ölkədə fəaliyyət göstərən banklarla qarşılıqlı fəaliyyət əlaqələri quraraq öz qərarlarını yayımlaması şəklində cərəyan edir. Pul-kredit siyasətinin aparılmasına strategiyanın seçilməsi və əsas məqsədin təyin edilməsi, həmçinin əsas dərəcəsi ilə qərar qəbul edilməsi (məsələn, inflyasiya hədəf strategiyaları) daxildir.

Bu qərarlardan fərqli olaraq, bank likvidliyinin idarə olunması və valyuta bazarının dərəcələri gündəlik olaraq həyata keçirilir, o cümlədən də kredit təşkilatlarının əməliyyatları vasitəsilə. Buna görə də, bəzən bank likvidliyinin idarə edilməsi və valyuta bazarının dərəcələri pul-kredit siyasətinin birbaşa tətbiqi kimi qəbul olunur.

Rusiya Bankı əsas məqsədi əlavə olaraq təyin olunan pul-kredit siyasətinin əməliyyat hədəfinə çatmaqla bank likvidliyini və valyuta bazarının dərəcələrini idarə edir.

Eyni zamanda, Rusiya Bankı tərəfindən qəbul edilən qərarlar likvidlik və valyuta bazarı dərəcələrinin idarə olunmasından asılı olmayaraq, əsas etibarilə müstəqil olaraq həyata keçirilir.

Rusiya Bankının müxbir hesablarında bütün ölkə banklarının yerləşdirilmiş vəsaitlərinin ümumi həcmi bank likvidliyinin göstəricisidir.

Bank Rusiya Bankı və ya digər ödəniş sistemi üzvləri ilə əməliyyatlar nəticəsində müxbir hesablar üzrə vəsait ala bilər. Ancaq bank sektorunda bütünlükdə nə qədər likvidliyin olacağını müəyyən edən Rusiya Bankıdır. Buna görə də, Rusiya Bankı bank likvidliyinin emitenti hesab olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bank sektorunun ümumi likvidlik həcmi dəyişməsinə gətirib çıxaran bir çox əməliyyatlar vardır. Bu əməliyyatlar bir tərəfin bank, digər tərəfin isə Rusiya Bankı və ya onun müştərisinin (məsələn, büdcə sistemi) olduğu ödənişlərdir. Belə əməliyyatlar likvidliyin əmələ gəlməsi amilləri kimi qəbul olunur. Nəticədə likvidlik axını deyiləndə likvidliyin formalaşması amilləri kimi bankların müxbir hesablarında ümumi vəsait həcmi artması nəzərdə tutulur.

2015-ci ildə Azərbaycanda baş vermiş iqtisadi böhran nəticəsində bir neçə bank

fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bu bankların lisenziyalarının geri çağırılması səbəblərinə nəzər yetirsək, onların likvidlik məsələsində buraxdıqları nöqsanlar ləğv edilmələri ilə nəticələnmişdir.

Ölkənin aparıcı banklarından biri olmuş "Bank Standard" kommersiya bankının idarə olunmasında və investisiya-kredit siyasətində buraxılmış nöqsanlar, həmçinin səmərəsi aşağı dəyərləndirilən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi son vaxtlar onun maliyyə durumunun pisləşməsinə, problemli aktivlərin artımına səbəb olmuş, bununla da bankın likvidlik və kapital mövqeyi zəifləmiş, borcverənlər qarşısında öhdəliklərin icrasında çətinliklər yaranmışdır.

Ümumiyyətlə, bank likvidliyinin problemləri haqqında danışmalı olsaq, bir neçə səbəbi qeyd etmək yerinə düşərdi. Kommersiya bankları öz müştərilərindən yeni əmanətlərin cəlb edilməsi, müştərilərindən böyük miqdarda qısamüddətli depozit və ehtiyatları hüquqi və fiziki şəxslərdən cəlb edərək, bu vəsaitləri dövrüyyəyə çevirir və digər müştərilərə uzunmüddətli kreditlər verir. Nəticədə, bəzi banklar öz əsas borcları üçün aktiv və ödəmə müddətləri üçün fərqli ödəmə müddətlərinə malikdirlər. Müvafiq uyğun olmayan tarixlərdə ortaya çıxan problem, kommersiya banklarının tələb olunan depozit, cari müştəri hesablarında və pul bazarı kreditləri kimi tez yerinə yetirilməsini tələb edən öhdəliklərin olduqca yüksək payına malik olduğuna əsaslanır. Bununla, kommersiya bankları nağd tələbatın ödənilməsi üçün hazır olmalıdır, bu zaman müəyyən nöqtələrdə olduqca əhəmiyyətli ola bilər.

Kommersiya banklarının mümkün likvidlik problemlərinin növbəti mənbəyi bankların faiz dərəcələrində dəyişikliklərə olan reaksiyasıdır. Nəticədə faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər əmanət və kredit əməliyyatları üçün kommersiya bankı müştərilərinin tələbatına birbaşa təsir edir. Bu vəziyyət bankların likvidlik səviyyəsinə çox təsir edir. Bundan əlavə, faiz dərəcələrinin dəyişməsi aktivlərin bazar dəyərinin formalaşmasına kiçik təsir göstərir. Bu cür aktivlərin satışı, əlavə olaraq likvid vəsaitləri əldə etmək məqsədilə kommersiya bankı üçün zəruri ola bilər, həmçinin pul

bazarında kreditlərin dəyərində birbaşa təsir göstərir.

Ucuz pul siyasəti kommersiya banklarına zəruri ehtiyatlar, yəni kredit vermək qabiliyyətini verə bilər. Ancaq bankların kreditlər verəcəyini və pul kütləsinin artacağına zəmanət vermir. Əgər likvidlik istəyən kommersiya bankları kredit vermək istəməzlərsə, İdarə Heyətinin ucuz pul siyasətini həyata keçirmək üçün səyləri təsirsiz olacaq. Bununla yanaşı, federal ehtiyat banklarının əhalidən istiqrazlar alması yolu ilə iqtisadiyyata göndərdiyi pul əhalinin mövcud kreditləri geri qaytarması üçün istifadə oluna bilər.

NƏTİCƏ

Ümumi götürəndə Azərbaycanda son 3-4 il ərzində baş verən hadisələr göstərmişdir ki, bir çox banklar likvidlik məsələsinə həssas yanaşma göstərmirlər. Nəticə etibarilə, bankların bir çoxu fəaliyyətlərini dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdılar. Bu acı təcrübə göstərdi ki, banklar öz likvidlik durumlarının nəzarətinə xüsusilə diqqət yetirməlidirlər. Ortaya çıxan hallar vasitəsilə bəlli olmuşdur ki, banklar kreditləşmə məsələsində daha ehtiyatlı hərəkət etməlidirlər. Son illər ərzində dünya bazarında Azərbaycan neftinin qiymətinin aşağı düşməsi, milli valyutanın dəyər itirməsi, makroiqtisadi şəraitin dəyişməsi, işgüzar fəallığın azalması, devalvasiyaya qədər dollar ilə kredit götürmüş fiziki şəxslərin müvafiq hadisə baş verdikdən sonra yeni məzənnə ilə kredit ödənişlərini yerinə yetirmək məcburiyyətində qalmaları və bu səbəbdən bank ilə müştərilər arasında mübahisələrin yaranması toplumda banklara olan etibarın azalmasına səbəb olmuş, bankların kredit portfelində poblemlı aktivlərin yaranması ilə nəticələnmişdir. Bunu nümunə gətirmək yerinə düşər ki, 2015-ci ildə ölkənin aparıcı banklarından biri olan “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC-də baş verənlərin ölkənin maliyyə vəziyyətinə ağır zərbə vurması və bankı düşdüyü çətin durumdan çıxarmaq üçün hökumətin işə əl qoyması ölkənin maliyyə-büdcə sistemini zəiflətməmişdir. Bu kimi hallar bankların bazarı tərk etməsinə səbəb olmuşdur. Acı təcrübə Azərbaycanda bu istiqamətdə işlərin görülməsilə nəticələnmişdir. Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə bankların sağlamlaşdırılması və rentabelliyyəsinin yüksəlməsi üçün kompleks tədbirlər nəzərdə tutulub. Eyni zamanda, Maliyyə Sabitliyi Şurası və Maliyyə Monitorinqi Xidməti kimi qurumların yaradılması halı bu istiqamətdə görülən tədbirlərə töhfə vermişdir. Bununla belə, fəaliyyətini davam etdirən banklar ləğv olunmuş bankların təcrübəsini nəzərə alaraq kredit portfellərində problemlı aktivlərin yaranması və çoxalması hallarını aradan qaldırmaq iqtidarında olmasalar da, mümkün qədər bu kimi mənfi halları məhdudlaşdırmalıdılar. Banklar müştərilərin maliyyə vəziyyətlərini dərinlən təhlil etməli, onların rəsmi gəlirləri əsasında kreditləşmə həyata keçirməlidirlər. Mövcud riskləri nəzərə alaraq müvafiq iş görülməlidir. Çoxsaylı tədbirlər sayəsində bank-müştəri münasibətləri qaydaya düşər, banka etibar artar və nəticədə bankların likvidlik problemləri daha az səviyyədə mövcud olar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Afanasyeva O., Kammel A.J. Ukrainian banking regulation: Its challenges and transition towards European standards, Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands, 2018, 24 p.
2. Akkaya M., Azimli T. Türk bankacılık sektöründe likidite riski yönetimi // Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 2018, №55, s. 36-38.
3. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
4. Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar
5. Bankacılık Kanunu
6. Банк России. Центральный банк Российской Федерации. Управление ликвидностью банковского сектора и процентными ставками денежного рынка. Москва, 2018, 1-26 с.
7. <https://az.trend.az/business/economy/2666980.html>
8. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/merkez-bankasindan-turk-lirasi-likidite-yonetimi-aciklamasi/582765>
9. <https://banker.az/kommersiya-bankinin-likvidliyi/>
10. <https://ramilnamazov.wordpress.com/oxud-uqlarim/banklarin-likvidliyi-v%C9%99-od%C9%99m%C9%99-qabiliyy%C9%99ti/>

Насибли Т. А.

Механизм регулирования ликвидности банковской системы

Резюме

Цель исследования: Усиление борьбы с проблемами ликвидности, с которыми сталкиваются кредитные организации, работающие в банковском секторе Азербайджана.

Метод исследования: Сравнительный анализ

Результаты исследования: Банки более тщательно подходят к ликвидности и мерам, которые необходимо принять. В то же время было высказано предположение о целесообразности внесения ряда поправок в законодательство.

Ключевые слова: *Банковский сектор, ликвидность, активы, обязательства.*

Nasibli T. A.

Mechanism of regulation of the liquidity of the bank system

Resume

Purpose: It is strengthening the fight against liquidity problems faced by credit institutions operating in the banking sector of Azerbaijan.

Method: Comparative analysis

Results: Banks have a more careful approach to liquidity and measures to be taken. At the same time, it has been suggested to be reasonable a number of amendments to the legislation.

Keywords: *The banking sector, the liquidity, assets, liabilities.*

Daxil olub: 03. 02.2018

Rəy verib: AMEA İqtisadiyyat Institutunun “Maliyyə, pul-kredit siyasəti” şöbəsinin əməkdaşı
i.ü.f.d. Bayramov V. A.